

Η ανάδειξη και συμβολή των σχέσεων οικολογίας και οικονομίας στην υπέρβαση της σημερινής κρίσης των ηθικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών αξιών

Αρτέμης Μ. Αθανασάκης

Δρ. Περιβαλλοντικής Αγωγής, M.Sc. Οικολογίας, M.Ed. Παιδαγωγικών

M.Sc. Περιφερειακής Ανάπτυξης

info@digitalcopy.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή βασισμένη στην οικοπεριβαλλοντική προβληματική άρνησης κάθε αλόγιστης, περιττής και ανώφελης υπερκαταναλωτικής διαδικασίας, καταλήγει στην αναγκαιότητα διαμόρφωσης μιας οικολογικής κοινωνίας -έστω και οραματικά- στην οποία οι οικονομικές αξίες δεν θα διατηρούν, πλέον, κυρίαρχη θέση, αλλά θα θέτουν, στο επίκεντρο της ζωής, διαφορετικά νοήματα, σημασίες, ιδέες και αξίες που αντιστρατεύονται την υπερκερδωά λογική της αγοραίας καταναλωτικής ιδεολογίας. Μέσα από την αντίληψη αυτή προκύπτει η ιδέα και πράξη της απο-ανάπτυξης, όχι ως νοσταλγική και αναχρονιστική επιστροφή στη φύση, αλλά ως κάλυψη των βασικών, αναγκαίων και περιττών αναγκών (Letouche, Mendes, Boockhin, Castoriadis), που εξασφαλίζει μία αξιοπρεπή διαβίωση. Ταυτόχρονα μπορεί ως ιδεολογία, συμπεριφορά και προοπτική να απεγκλωβίσει την ανθρώπινη ζωή από τη σημερινή ηθική, οικονομική και περιβαλλοντική κρίση, απελευθερώνοντας και ενισχύοντας δημιουργικές ικανότητες και δράσεις αλληλεγγύης πολιτών, εθελοντικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα. Ακόμη, καταγράφει τις σοβαρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις των μέτρων προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας, αλλά και τη διαμόρφωση νέων συμπεριφορών, αξιών και συνηθειών (μείωση κατανάλωσης ενέργειας, περιττών αγαθών και άσκοπων ενεργοβόρων μετακινήσεων κ.ά.), που προκύπτουν από την κρίση, αλλά και είναι συμβατές με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και την προοπτική ενός φιλοπεριβαλλοντικού οικο-αναπτυξιακού ήθους.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η συμβολή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και της Εκπαίδευσης για την Αειφορία στο ζεπέρασμα της κρίσης.

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ: οικονομική κρίση - ήπια αποανάπτυξη - τοπική δημοκρατία - εθελοντικές ομάδες πολιτών - βιώσιμη ανάπτυξη - περιβαλλοντική αγωγή

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Προς τούτο, η εργασία αυτή, στηριγμένη στις παραπάνω ιδέες και αντιλήψεις, διαμορφώνει το παρακάτω περιεχόμενο:

- Η ιδέα και η πράξη της απο-ανάπτυξης, ως κάλυψη βασικών, αναγκαίων και απαραίτητων αναγκών, που αντιστρατεύεται την παραγωγή και κατανάλωση βλαβερών, περιττών και ανώφελων αγαθών.

- Οι προϋποθέσεις αποδόμησης της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης και των συνακόλουθων "ποσοτικών οικονομικών αξιών" στο κοινωνικό γίνεσθαι.
- Η δημιουργία εθελοντικών-εναλλακτικών και συμμετοχικών κινήματων πολιτών για την αρωγή ευπαθών (οικονομικά-κοινωνικά και πολιτισμικά) ατόμων και ομάδων.
- Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και η τροποποίηση των ανθρωπίνων στάσεων και συμπεριφορών για την αντιμετώπισή τους.
- Ο ρόλος της περιβαλλοντικής αγωγής και εκπαίδευσης στη διαμόρφωση ενός φιλοπεριβαλλοντικού, οικο-αναπτυξιακού ήθους και προτύπου.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΣΥΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η σύγχρονη οικολογική σκέψη και πράξη, αλλά και κάθε υγιής πολιτική σκέψη αρνείται την πραγματικότητα της αλόγιστης ποσοτικής παραγωγικο-καταναλωτικής διαδικασίας, καθώς και τη λογική της κυριαρχίας πάνω στο φυσικό περιβάλλον, στους πόρους του και στα ανθρώπινα, και μη, όντα.

Στην οικο-περιβαλλοντική αυτή προβληματική, **η πολιτική αυτονομία**, ως συνειδητή, έστω και **οραματική**, αυτο-οργάνωση της κοινωνίας, κατέχει περίοπτη θέση, καταλήγοντας στην **άμεση δημοκρατία** (Καστοριάδης 1996).

Γιατί η πολιτική αυτονομία αλλά και η **προσωπική αυτονομία**, σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής, ευνοούν τις **αρχές της αυτοδιαχείρισης** του παραγωγικο-εργασιακού χώρου, και όπως οι αρχές αυτές επιδιώκουν -έστω και **ουτοπικά**- την ανακατανομή του πλούτου, ιδιαίτερα, στους αναπτυσσόμενους φτωχούς πληθυσμούς των χωρών του τρίτου αλλά και του ανεπτυγμένου, κόσμου.

Έτσι, δεν είναι καθόλου ανέφικτο, αναφέρει ο Marray Bookchin, διάσημος οικολογιστής, «να σχηματιστεί μια **οικολογική κοινωνία**, από ένα σύνολο μικρών δήμων, που θα συγκροτούσαν μια κοινότητα κοινοτήτων, ενταγμένη, αρμονικά, στα φυσικά τους οικοσυστήματα. Επειδή έτσι θα είχαμε συγκροτήσει, κατά κάποιον τρόπο, συνεχίζει ο Bookchin, μικρές δημοκρατίες γειτονιάς, που θα ενσωμάτωναν τις διαθέσεις, τις επιθυμίες, τις προσδοκίες, τις δυνατότητες και τις δράσεις πολιτών, μικρών τοπικών κοινωνιών, και όπως οι επιδιώξεις αυτές προσεγγίζονται στη ζωντανή τους καθημερινότητα και πραγματικότητα» (Bookchin 1990 και 2003).

Βεβαίως φαντάζει, ως ουτοπική, η αναζήτηση της λύσης όλων των προβλημάτων, στη λειτουργία της **τοπικής δημοκρατίας**. Όμως η ανακίνησή της, στις μέρες μας, είναι εξαιρετικά επίκαιρη, επειδή η **άμεση τοπική δημοκρατία συνιστά μορφή της ήπιας αποανάπτυξης**, αλλά και της πολιτικής και προσωπικής αυτονομίας (Castoriadis 2005, Καραμπέλας 2011, Managhi 2003).

Ωστόσο οι αρνητές της αποαναπτυξιακής ιδέας θεωρούν ότι η έξοδος από το αναπτυξιακό μοντέλο συνεχούς συσσώρευσης αγαθών θα μειώσει το επίπεδο ποιότητας ζωής. Όμως ο **Serge Latouche, πρόδρομος και στοχαστής της αποανάπτυξης**, ισχυρίζεται ότι το επίπεδο ζωής που θα προκύψει, αποαναπτυξιακά, δεν θα είναι χαμηλότερο του σημερινού, επειδή το νέο αυτό επίπεδο ζωής προκύπτει από την αλλαγή των κριτηρίων που καθορίζουν την **ποιότητα ζωής και τα φυσικά όρια της ανάπτυξης** (Latouche 2005). Γιατί στην καπιταλιστική Δύση, αλλά και στον πρώην υπαρκτό σοσιαλισμό, η **βιομηχανοποίηση** συσσώρευσε αγαθά που "έπρεπε να καταναλωθούν για να παραχθούν ξανά τα ίδια". Το γεγονός αυτό προκάλεσε σοβαρή ρύπανση του περιβάλλοντος και υπερανάλωση των πολύτιμων φυσικών πόρων, χωρίς δυνατότητα αναπαραγωγής τους, κατεύθυνση φθοράς και καταστροφής που

χρειάζεται να μεταβληθεί, αν επιθυμούμε να διατηρηθεί η ζωή -ανθρώπινη και μη- στον πλανήτη μας. **Η απο-ανάπτυξη, συνεπώς, δηλαδή η κάλυψη των βασικών και απαραίτητων αναγκών**, αποτελεί μια νέα οικο-αναπτυξιακή πορεία, που λαβαίνει υπόψη της τα φυσικά όρια της ανάπτυξης, χωρίς να αρνείται τις τεχνολογικές εφαρμογές που βελτιώνουν το επίπεδο ζωής, αρκεί αυτές να χρησιμοποιούν υλικά και μέσα που ρυπαίνουν λιγότερο, διαρκούν περισσότερο και καταναλώνουν μικρότερη ενέργεια.

Πέρα όμως από τις επιδιώξεις αυτές, η αποανάπτυξη σαν μια μακρόπνοη κοινωνικο-πολιτική διαδικασία, μας καλεί να απεγκλωβιστούμε από τις κοινωνικές σχέσεις, ώστε αυτές να επιτρέπουν, μια, **αληθινά, ευτυχισμένη ζωή, σε επίπεδο υγείας, παιδείας, ελευθερίας, εργασίας και αναψυχής**. Αλλά και να θεμελιώσουμε κοινωνικές σχέσεις γνήσιας και ουσιαστικής ζωής, μέσα από θεσμούς δημοκρατικούς, στους οποίους η **λιτότητα** (σαν περιβαλλοντικός όρος), η **μείωση της κατανάλωσης** και η **χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας** θα προσανατολίζουν τις επιλογές μας, χωρίς να πληρώνουμε το υψηλότερο τίμημα της καταστροφής του περιβάλλοντος και των φυσικών του πόρων (Beck 1992, Athanassakis 2009, Γιαλκέτσης 2010).

Όλα αυτά ισχύουν αν είναι επιθυμητή μια κοινωνία, στην οποία **οι οικονομικές αξίες δεν θα αποτελούν κορυφαίο σκοπό**, αλλά μέσον κατανόησης και εναρμόνισης των κοινωνικο-παραγωγικών σχέσεων, που οδηγεί σε αξιοπρεπή κοινωνική επιβίωση και διαβίωση. Με άλλα λόγια, όπως σημειώνει και ο Latouche: «Χρειάζεται μια ουσιαστική **αποδόμηση της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης**, προς μια **οικολογική κοινωνία**, στην οποία **οι οικονομικές αξίες δεν θα κατέχουν πλέον προνομιακή θέση**, αλλά θα θέτουν στο επίκεντρο της ζωής, **διαφορετικά νοήματα, σημασίες, ιδέες και αξίες, πέρα από τη δαιμονική υπερ-κερδωά λογική του παραγωγικο-καταναλωτικού μας συστήματος**».

Μια τέτοια επιλογή που δεν θα ανάγει την οικονομία σε **υπέρτατο οικονομισμό** και δεν θα οδηγεί σε απραξία και στασιμότητα, μπορεί να σταθεροποιήσει την οικολογική ισορροπία και να προωθήσει την οικονομική ευρωστία (Mendes 1977, Latouche 2005, Μαραβέγιας 2010).

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ

Για να υπάρξουν όμως τέτοιες **ριζικές αλλαγές σκέψης και συμπεριφοράς** απέναντι στη φύση, στην κοινωνία, στην ανάπτυξη και στην πολιτική, χρειάζεται να πραγματοποιηθούν βαθιές αλλαγές, γράφει ο Καστοριάδης, στην **ψυχοκοινωνική οργάνωση** των δυτικών κοινωνιών, στο **σύστημα της παιδείας** τους, καθώς και στη **στάση τους απέναντι στη ζωή**, απομυθοποιώντας το πρότυπο που εννοεί ότι το "περισσότερο" είναι πάντοτε και "καλύτερο", χαράσσοντας όρια στην απεριόριστη επέκταση της παραγωγικο-καταναλωτικής διαδικασίας, την οποία κινεί η αχαλίνωτη επιδίωξη του κέρδους (Castoriadis 2005, Giroux 2003).

Διαφορετικά, αν οι οικονομικές αξίες κατέχουν κεντρική θέση στο κοινωνικό γίγνεσθαι, τότε, αυτές, είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην πολιτική διαφθορά, στην κοινωνική περιθωριοποίηση, στην ψυχολογική ρομποτοποίηση, στην περιβαλλοντική καταστροφή, στην πολιτισμική υποβάθμιση και στην ηθική εξαθλίωση των σύγχρονων ανθρώπινων κοινωνιών (Athanassakis 2009).

Γιατί, όπως αναφέρει ο Candido Mendes, στο βιβλίο του: "Ο μύθος της ανάπτυξης": «Ο δυτικός κόσμος δεν θεωρεί, πλέον, ότι η ευτυχία της ανθρωπότητας

βρίσκεται στην ετήσια αύξηση του επιπέδου κατανάλωσης, αφού σήμερα, δεν προσδοκά τίποτα παραπάνω, παρά μόνο, τότε θα αποκτήσει -επιτέλους- τηλεόραση υψηλής ευκρίνειας» (Mendes 1977).

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΩΝ – ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

Τέτοιου είδους προσδοκίες, αλλά και άλλες παρεμφερείς, έστω και τόσο μικρού αξιακού βάρους, αλλά όμως ανθρώπινες, ενταγμένες στο πλαίσιο της δομής και εξέλιξης της ανθρώπινης ψυχολογίας, εμποδίζουν ακόμη τους πολίτες των σημερινών καταναλωτικών κοινωνιών να κατανοήσουν και να δεχτούν την **αναγκαιότητα της αποαναπτυξιακής διαδικασίας**, η οποία **λειτουργούσα θεραπευτικά** για την απεξάρτηση της καταναλωτικής μανίας, μπορεί, ως ιδεολογία, αντίληψη, στάση, συμπεριφορά και προοπτική να απεγκλωβίσει την ανθρώπινη ζωή από τη σημερινή **πολιτική, οικονομική, περιβαλλοντική και ηθική κρίση**, απελευθερώνοντας και ενισχύοντας **ανθρώπινες συμμετοχές, δημιουργικές ικανότητες και δράσεις κυρίως εθελοντικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα**.

Έτσι μπορούμε μέσα από την ανακάλυψη των νέων αυτών εθελοντικών δυνατοτήτων και δράσεων των πολιτών, που διαμορφώνει, ιδεολογικά, η αποαναπτυξιακή διαδικασία, να ανακαλύψουμε -μέσω μιας νέας αξιακής, κοινωνικής οργάνωσης και λειτουργίας- τον πλούτο των κοινωνικών συμβιωτικών σχέσεων, στις οποίες η ποιότητα ζωής δεν σχετίζεται με την παραγωγή και κατανάλωση ανώφελων, περιττών ή βλαβερών προϊόντων, παρά με την κάλυψη -λογικά- περιορισμένων και απαραίτητων βασικών αναγκών.

Γι'αυτό πολίτες με τέτοιες επωφελείς δράσεις, ιδιαίτερα, σε καιρούς οικονομικής κρίσης, μπορούν να διαμορφώσουν αφιλοκερδείς στάσεις, συμπεριφορές και πρωτοβουλίες αλληλεγγύης και φιλαλληλίας, μορφοποιώντας, έτσι, ένα νέο κοινωνικό πρότυπο (Μουζέλης 2011), που αντιστρατεύεται τη βία, την παραβατικότητα, το ρατσισμό, την κοινωνική ανομία, την προσφυγή στο αλκοόλ και στα ναρκωτικά και άλλα προβλήματα, τα οποία σχετίζονται στενά με τις υπερκερδώες λογικές της αγοραίας καταναλωτικής ιδεολογίας.

Με τον τρόπο αυτό μπορεί να δημιουργηθεί ένα **εθελοντικό - εναλλακτικό - συμμετοχικό κίνημα πολιτών**, το οποίο να βοηθά αδύναμα -οικονομικώς- (και όχι μόνο) άτομα και ομάδες, που χρήζουν άμεσης κοινωνικής πρόνοιας και προστασίας, και μάλιστα σε εποχές που **η οικονομική κρίση έχει συρρικνώσει τις υπηρεσίες του κράτους πρόνοιας**.

Ένα τέτοιο κίνημα, όπως σήμερα εμφανίζεται πραξιακά στη χώρα μας, πέρα από τον κοινωνικό, ανθρωπιστικό και ιδεαλιστικό του χαρακτήρα, μπορεί να μεταβάλλει και τις δομές και τις μορφές της πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής μας κουλτούρας και να οδηγήσει άμεσα σε θεσμικές αλλαγές που βελτιώνουν τη λειτουργία του κοινοβουλευτικού, δημοκρατικού μας πολιτεύματος.

Ύστερα από τις παραπάνω αντιλήψεις, ιδέες και αρχές, σε σχέση και με τις συνέπειες της ποσοτικής, αλόγιστης ανάπτυξης, που, σε κάποιο βαθμό, οδήγησε στη σημερινή οδυνηρή οικονομική κρίση, είναι φανερό πως **οποιαδήποτε μελλοντική οικο-περιβαλλοντική διαχείριση, δεν μπορεί να μην λαβαίνει υπόψη τις αρχές και λογικές της αποανάπτυξης**, η οποία βεβαίως, δεν εννοείται ως αναχρονιστική και νοσταλγική επιστροφή στη φύση, αλλά ως **ανθρώπινη στροφή προς το βασικό, το αναγκαίο και το απαραίτητο**, που ίσως μπορεί να προσφέρει ελπίδα στο μαύρο, ζοφερό και σκοτεινό μέλλον του πολιτικού, οικονομικού, παραγωγικού και εκπαιδευτικού μας συστήματος.

ΟΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ

Όσον αφορά τις αρχές αυτές και τις σχέσεις τους με τις **περιβαλλοντικές επιπτώσεις της σημερινής κοινωνικο-οικονομικής κρίσης στη χώρα μας**, ερευνητικές καταγραφές σοβαρών περιβαλλοντικών οργανισμών επισημαίνουν ότι τα μέτρα προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας, υπονομεύουν ή και ακυρώνουν τη μικρή -έστω- πρόοδο, που σημειώθηκε στην περιβαλλοντική νομοθεσία και πολιτική της χώρας μας, τα τελευταία χρόνια. Συγκεκριμένα, διαπιστώνουν ότι (Αθανασάκης 2015):

- Έχει αποδυναμωθεί το σύστημα περιβαλλοντικών αδειών για παραγωγικές και οικιστικές δραστηριότητες.
- Πωλείται, χωρίς ιδιαίτερους δεσμευτικούς όρους, η δημόσια γη.
- Νομιμοποιούνται τα "αυθαίρετα" σε προστατευόμενες περιοχές.
- Ενισχύεται η χρήση ρυπογόνων καυσίμων.
- Αποδυναμώνονται ή καταργούνται περιβαλλοντικές δημόσιες υπηρεσίες, κ.ά.

Γι'αυτό -καταλήγουν οι ερευνητικές αυτές καταγραφές- καλείται η Ευρωπαϊκή Ένωση να συνεχίσει τις περιβαλλοντικές της δράσεις, έστω και σε εποχές οικονομικής κρίσης, γιατί αυτές αποτελούν τη βάση στήριξης των ανθεκτικών οικονομιών, που σέβονται τη φύση, τον άνθρωπο και τις τοπικές κοινωνίες.

Η ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Από την άλλη όμως πλευρά, **η ενίσχυση της φτώχειας και του οικονομικού αποκλεισμού, στη σημερινή οικονομική κρίση, διαμορφώνει "νέες συμπεριφορές, αξίες και συνήθειες"**, που μπορούν να οδηγήσουν σε ένα ουσιαστικότερο και ποιοτικότερο, τρόπο ζωής (Giroux 2003, Boockhin 1990, Managhi 2003).

Σήμερα, για παράδειγμα, μειώνεται η υπερβολική ή περιττή κατανάλωση πρώτων υλών, οι πολίτες προσαρμόζονται σε λιγότερο δαπανηρές και περισσότερο υγιεινές διατροφικές συνήθειες, περιορίζονται οι άσκοπες μετακινήσεις με την ευρεία χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς, μειώνεται η σπάταλη κατανάλωση ενέργειας και χρησιμοποιούνται οικονομικότερες και καθαρότερες μορφές της (με τις μονώσεις και τη χρήση του φυσικού αερίου αντί του πετρελαίου), ενώ παράλληλα οι παραγωγοί προσαρμόζονται στη ζήτηση νέων συσκευών και τεχνολογιών, που εξοικονομούν ενέργεια και προκαλούν λιγότερη επιβάρυνση στο περιβάλλον.

Έτσι, με την υιοθέτηση ενός νέου, οικολογικότερου, τρόπου ζωής, διευκολύνεται, μέσω της αποαναπτυξιακής ιδέας, φιλοσοφίας και πράξης και η **προσέγγιση των αρχών της αειφορικής ή βιώσιμης ανάπτυξης που γεφυρώνει, πλέον, το ιστορικό χάσμα, μεταξύ οικονομίας και οικολογίας.**

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Τέτοιες πρακτικές και πολιτικές μπορούν να μεταβάλλουν ευνοϊκά τις συμπεριφορές, τις στάσεις, τις συνειδήσεις και τις αξίες των πολιτών της τοπικής και πλανητικής κοινωνίας, με την αρωγή και της **οικο-περιβαλλοντικής αγωγής και εκπαίδευσης** (τυπικής και άτυπης, θεσμικής και μη), συντελώντας έτσι στη διαμόρφωση ενός νέου, φιλικότερου προς τη φύση, αναπτυξιακού ήθους και προτύπου.

Και τούτο, γιατί οι θέσεις και οι προτάσεις αυτές, ενισχυμένες και από τη φιλοσοφία, ιδεολογία και πράξη της περιβαλλοντικής αγωγής και αντλημένες από την αποαναπτυξιακή ιδεολογία και τη σημερινή κοινωνική, οικονομική, οικολογική και εκπαιδευτική κρίση που μαστίζει τον τόπο μας, δεν μπορούν να προωθηθούν μόνο με την επιστημονική έρευνα ή την ισχύουσα νομοθεσία, αν δεν διέλθουν μέσα από **διερευνητικές, βιοματικές και διεπιστημονικές μεθοδεύσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας**, όχι μόνο σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, αλλά και στους ενήλικους πολίτες των επαγγελματο-παραγωγικών τάξεων, που χρειάζεται να αντιληφθούν "το περιβάλλον και την οικονομία" σαν θεμελιακούς, αξεχώριστους και αλληλεξαρτώμενους πυλώνες μιας πραγματικής και ουσιαστικής ποιότητας ζωής.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασάκης Α. (2015). Περιβάλλον-Αγωγή και Εκπαίδευση. Αθήνα: Leader books.
- Athanassakis A. (2009). Sustainable Development and Protection of the Environment: Two management strategies not always compatible. 7th Conference of the Balkan Physical Union and Hellenic Physical Society. Alexandroupolis: Hellenic Physical Society.
- Beck U. (1992). Risk Society, London.
- Boockhin M. (1990). Remarking Society. Montreal: Black Rose Press.
- Boockhin M. (2003). Pour un municipalisme libertaire. Lyon: Atelier de creation libertaire.
- Γιαλκέτσης Θ. (2010). *Υπάρχει ζωή και έξω από την ανάπτυξη*, Ελευθεροτυπία.
- Giroux H.A. (2003). Schooling for Democracy: Critical Pedagogy in the Modern Age. London: Routledge,
- Καστοριάδης Κ. (1996). Η φανταστική θέσπιση της κοινωνίας. Αθήνα: Ράππας.
- Castoriadis C. (2005). L' ecologie contre les marchands, Seuil - Paris.
- Latouche S. (2005). L' Invention del' Economie. Paris: Albin Michel.
- Καράμπελας Γ. (2011). Καστοριάδης και Λατούς: Στοχαστές της οικολογικής δημοκρατίας και πρόδρομοι της αποανάπτυξης. Αθήνα: Εκδ. αντιεξουσιαστικών ομάδων.
- Managhi A. (2003). Le projet local, Mardaga: Sprimont.
- Μαραβέγιας Ν. (2010). Οικονομική Κρίση και Βιώσιμη Ανάπτυξη, *Ελευθεροτυπία*.
- Mendes C. (1997). Le Mythe du Développement, Seuil - Paris.
- Μουζέλης Ν. (2011), Υπάρχει Χώρος για Αλληλεγγύη; *Το Βήμα*.